

М. Горбатюк

А. НІКОВСЬКИЙ І ДРУГИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР

Внаслідок поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. уряд УНР опинився на еміграції в невеликому польському містечку Тарнові. Проте українські політики продовжували плекати надію повернутися на Батьківщину. Протягом всього 1921 р. в таборі УНР відбувалася таємна підготовка до протибільшовицького походу, активну участь у якій брав міністр закордонних справ УНР Андрій Ніковський.

Спеціальні дослідження на цю тему відсутні. Окремі згадки про діяльність А. Ніковського в цей період знаходимо в працях Я. Бруського [1], С. Литвина [2] та ін. Автор поставив за мету висвітлити участь А. Ніковського у підготовці походу, зокрема його діяльність, спрямовану на закупівлю за кордоном товарів, необхідних для постачання армії та вирішення низки економічних питань, а також на інформаційну і дипломатичну підтримку цієї акції в країнах Європи.

Першочерговим завданням, що постало перед урядом УНР та Генеральним штабом в цьому зв'язку, було озброєння та екіпірування армії. В цій ситуації А. Ніковський виступив у ролі координатора із закупівель за

кордоном. 2 вересня 1921 р. він зобов'язав українських дипломатичних представників з'ясувати можливості й умови придбання на європейському ринку зброї, амуніції, одягу, медично-санітарних засобів, "а також всякого приладдя для відновлення промислової продукції, а в першу чергу транспорту і для відбудови та оборуудування портів" [3, 14].

Незадовго до цього, 11 серпня 1921 р., А. Ніковський переслав до українських закордонних представників відношення Міністерства транспорту УНР із проханням останнього довідатися в європейських машинобудівних компаніях про "попередні умови, кількість і термін постачання паровозів, вагонів і струменту для УНР". При цьому Міністерство транспорту планувало найближчим часом закупити 240 паровозів, 1500 вантажних і 100 пасажирських вагонів [3, 16-16зв.].

Дещо згодом, 23 вересня 1921 р., він надіслав послам і Головам НДМ на виконання відношення начальника Окремого відділу військових закупок Військового Міністерства поручника О. Ярошевського про необхідність зібрати в Німеччині, Австрії, Румунії і Чехословаччині інформацію про можливість і умови закупівлі зброї та амуніції у військово-промислових підприємств (із залишків, що були вироблені в часи Першої світової війни), "фірм гуртових закупок" та банків (з числа ліквідаційного майна), а також з'ясувати, які документи потрібно одержати на вивіз такого роду товарів і як найпростіше і найдешевше транспортувати їх до кордонів Польщі [3, 18-18зв.]. В обіжнику зазначався також перелік речей, які мали бути закуплені насамперед: шинелі, штани, кашкети, сорочки, черевики, чоботи, рушники, тепла білизна, кожухи, рукавиці, сідла, біноклі та підзорні труби, різна зброя, похідні кухні, підкови, медичні та санітарні матеріали та ін. [3, 19].

В іншому обіжнику, також датованому 28 вересня 1921 р., А. Ніковський просив українських дипломатів "ознайомити" закордонні й торгові фірми з потребами УНР у тогочасних першій необхідності (нафтові виробни, сіль, сірники, тканини, плуги і лемеші до них, культиватори, мішки для зерна і цукру), в яких мала виникнути потреба після вступу армії УНР на українську територію [3, 20-21].

На нашу думку, така зовнішньоекономічна активність українського МЗС мала на меті не тільки з'ясувати умови закупівлі різних товарів за кордоном, а й шляхом демонстрації місткості українського ринку зацікавити західноєвропейські держави у співпраці з УНР, що, в свою чергу, могло вплинути на підтримку ними українського антибільшовицького руху.

Однією з основних задач, які стояли перед А. Ніковським, було інформування лідерів в провідних держав світу про економічне і політичне становище на окупованій Радянською Росією українській території та обґрунтування необхідності боротьби з більшовиками. З цією метою 7 жовтня 1921 р. він розіслав закордонним представництвом "Проект ноти до урядів держав світу" [4, 66-68]. В супровідному листі до цього документа А. Ніковський закликав послів і голів НДМ у своїх заявах найбільше зосередитися на наступному: 1) Україна руйнується більшовиками не тільки

економічно, а й культурно, "що веде до її здичавіння": 2) економічне благополуччя Західної Європи значною мірою залежить від налагодження господарства в Україні; 3) уряд УНР протестує проти перебування Червоної Армії на її території і вважає її виведення одним із першочергових завдань [4, 65].

У ході підготовки повстання в Україні Генеральному штабу армії УНР стало відомо про можливість десанту військових частин Добровольчої армії в одному з портів на Чорноморському узбережжі та про наміри російського військового командування використати український повстанський рух у власних інтересах. Враховуючи це, А. Ніковський 28 жовтня 1921 р. звернувся до всіх українських закордонних дипломатичних представників із закликом "розпочати дипломатичну працю як серед офіційних кол держави, ... так і серед її громадянства" з метою "не допустити до десанту російських добровольчих частин на Чорноморському побережжю" [3, 26]. Він рекомендував послам і головам УНДМ у своїх заявах звернути найбільшу увагу на необхідність розв'язання східно-європейського питання шляхом надання українському народу права на самовизначення та на тих економічних вигодах, які здобуде Західна Європа в разі здобуття Україною незалежності. Підсумовуючи свої інструкції, А. Ніковський наголошував, що одним із головних завдань українських дипломатів має бути "пильне слідкування за діяльністю агентів командування добровольчої армії та паралізування їхніх ворожих нам виступів" [3, 27].

А. Ніковський значну увагу приділяв створенню позитивного іміджу Державного центру УНР і боротьбі, яку вони вели проти більшовиків. Пам'ятаючи про негативні наслідки антиукраїнської кампанії, розгорнутої з огляду на єврейські погроми у 1919-1920 рр., що безпідставно приписувались уряду УНР і Головному Отаману, 7 листопада 1921 р. А. Ніковський розіслав українським закордонними представникам спеціальний обіжник. В цьому документі, посилаючись на авторитетні польські видання, він інформував про відсутність напруження у взаємовідносинах між двома народами та про лояльне і навіть прихильне ставлення українських повстанців до єврейського населення на зайнятій території [5, 45].

Тут варто відзначити, що задовго до початку повстання, 27 серпня 1921 р., А. Ніковський закликав український дипломатичний корпус "виявити як можна більше енергії в справі притягнення до державного будівництва широких верств єврейського населення" [4, 51], "нав'язати... зв'язки з промисловими єврейськими колами", "проводити... активну пресову компанію, інформуючи єврейський загал за кордоном про відношення, наміри та завдання Уряду УНР у справі співжиття Українського та Єврейського народів" [4, 53].

На А. Ніковського як міністра закордонних справ була покладена функція інформування європейської громадськості про хід повстання. Попередньо між військовими колами і МЗС УНР було досягнуто домовленості, що на основі бюлетенів інформаційного бюро Ю. Тютюнника А. Ніковський буде подавати матеріал про повстання до посольств і дипломатичних місій УНР за кордоном. Як виявилось згодом, повідомлення, які отримувало МЗС, були

сфальсифіковані військовими для того, щоб викликати в Європі інтерес до повстання в Україні [6, 673]. Не знаючи про це А. Ніковський надсилав звіти, що містили спотворені дані про хід повстання, за кордон. Найбільша їх кількість поступала до українського посла в Німеччині Р. Смаль-Стоцького, який завчасно домовився з редакціями берлінських газет про їх розміщення [6, 673].

МЗС посилало неправдиву інформацію навіть після трагічного бою під селом Малі Миньки 17 листопада 1921 р., в ході якого Волинська група генерала Ю. Тютюнника зазнала нищівної поразки, а 537 українських вояків потрапили у полон, 359 з яких були тут же розстріляні. Зокрема, 20 листопада 1921 р. МЗС розіслало підписаний А. Ніковським обіжник, в якому повідомлялося про ніби-то переможний похід української армії й всенародну її підтримку, збільшення відділів Ю. Тютюнника до 30 000 чоловік, взяття в облогу Києва, початок повстання на Лівобережжі та про відступ Червоної Армії за Дніпро [7, 40-41]. Зрозуміло, що нічого спільного з реальною ситуацією це повідомлення не мало.

“Похід Тютюнника був конфузом перш за все для мене, – зазначав А. Ніковський у своїх свідченнях під час слідства в процесі СВУ в 1929 р. – На основі відомостей, що послав мені Гол[овний] отаман, я з усієї сили бив у дріт до посольств і місій про успіхи, про зайняті пункти, про радість людності і зустріч українського війська аж поки мені Смаль-Стоцький з Берліну не прислав телеграми: “Берлінські газети з певних джерел повідомляють про ліквідацію походу Тютюнника. Ваші повідомлення ніде містити.” І справді через скільки день офіційно було підтверджено розгром Тютюнника” [8, 152].

Слід відзначити, що А. Ніковський перед початком повстання скептично ставився до можливості здійснення ефективного військового походу вглиб України. Незадовго до акції відбулася нарада з приводу повстання за участю С. Петлюри, П. Пилипчука, А. Ніковського, М. Безручка, О. Удовиченка, Ю. Тютюнника та Ю. Отмарштайна. Ю. Тютюнник зробив доповідь, в якій зазначалося, що значна частина Правобережжя вкрита пунктами його організаційної мережі [8, 149]. У відповідь на це А. Ніковський вказав, “що справа має бути серйозна тільки тоді, коли показана присутнім організаційна сітка правдива” [8, 24].

Перебіг бойових дій і нищівна поразка походу наштовхнули А. Ніковського на думку “що загін Тютюнника було з самого початку взято в коридор і гнано вперед цим коридором, аж на вигіднім місці і ліквідовано” [8, 152]. До цього ж висновку прийшов С. Литвин, який на основі документів Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК) зробив висновок “про контрольованість повстанського штабу агентурою радянських спецслужб, дезінформування штабу для прийняття хибних рішень і підведення сил повстанців під удари противника” [2, 436].

Поразка Другого Зимового походу стала однією з причин залишення А. Ніковським посади міністра закордонних справ в уряді УНР. За його твердженням, С. Петлюра “не прийняв догани на себе і збоявся поставити прямий закид Тютюнникові, отже перекинув справу на цивільних міністрів”.

А. Ніковського він звинуватив у тому, що той не зміг забезпечити достатнього фінансування військової операції польським урядом і “не здобув зброї від Румунії з майна 12-го запорожського корпусу” [6, 631]. Повідомляючи С. Петлюру про свою відставку, А. Ніковський також заявив і про необхідність ліквідації Державного центру: “Чи не час, пане отамане, підняти руки вгору. Треба скласти зброю, оповістити мир, згорнути прапори, і кому можна – вертатися, кому не можна – шукати притулку на чужині”. С. Петлюра категорично відкинув цю думку і зауважив А. Ніковському, що дуже шкодує, що той ніколи не сидів у тюрмі, – мовляв, там би він навчився “твердості переконання і упертости в осягненні своїх ідеалів” [8, 152-153].

Свій внесок у справу підготовки, а також інформаційної та дипломатичної підтримки Другого Зимового походу А. Ніковський охарактеризував у листі до С. Петлюри, в якому писав, що “ще ніколи УНР, навіть за виправи польського війська на Київ, не мало такого великого морального успіху як тепер: європейська дипломатія і преса відчули більшу дегонацію повстання, ніж був самий вибух на Україні” [9, 146]. Проте, незважаючи на підвищену активність Міністерства закордонних справ і наполегливість А. Ніковського, уряду УНР не вдалося досягти намічених цілей: остання спроба української армії закріпитися на власній території зазнала невдачі.

1. Bruski J.J. *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)* – Krakow: ARCANA, 2000.

2. Литвин С. *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана*. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001.

3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3581. – Оп. 3. – Спр. 25.

4. ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 3. – Спр. 19.

5. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 43.

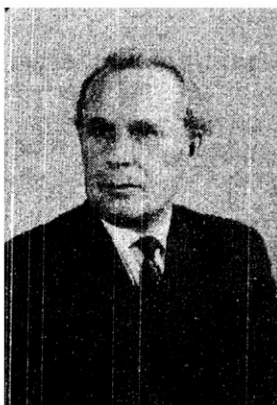
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБ України). – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 3.

7. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 665.

8. ГДА СБ України. – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 1.

9. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 7.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Гуржіївські історичні читання
(Збірник наукових праць)

Черкаси – 2007